

Драјан Микеревић¹

Оловне ноге опоравка економије Републике Српске

Leadened legs of recovery of Republic of Srpska economy

*“Да би нам било боље,
диће нам још горе.”*

Резиме

Овај рад, на бази историјских чињеница, настоји уизорити доносиоце њословних одлука на њојреду сајледавања ѓлобалних лимитирајућих фактора који дијино ујичу на ојоравак и развој економије било које земље, ѓа и Републике Српске и Босне и Херцеговине.

Настојећи да укажемо на то да је ѓрактично настојила нова индустријска филозофија и да је ѓлобална финансијска и економска криза довела у ѓишање ѓолијику развоја на основама неолибералне економске доктрине, аутор уизорава да је на цјелокујном зајадном Балкану ѓрисућан уморан ѓривредни сисћем. Такав ѓривредни сисћем довео је до свеојише незајосленосћи и довођења великој броја младих у безнадежну ѓозицију јер немају радних мјесћа, а шиме нема ни формирања ѓородице, шћо у коначници неѓајивно ујиче на демографске ѓоказашеље (ѓриродни ѓрирашћај).

Да би се ове неѓајивне ѓенденције зауставиле или дарем усћориле, ѓућ ојоравка и развоја је расћ инвестиционе ѓојрошње у ѓривајном и јавном секћору за шћо аутор ѓрејоручује ѓлобалну шему ојоравка и развоја.

Кључне ријечи: ојоравак, расћ, развој, инвестиције, шћедња, друћо домаћи ѓроизвод, ресурси.

¹ Економски факултет Универзитета у Бањој Луци, mikerevich@yahoo.com

Summary

This paper , on the base of historical facts, tries to warn the business decision makers on the need to examine the global limiting factors that significantly affect the recovery and development of the economy of any country, including Republic of Srpska and Bosnia and Herzegovina .

Trying to point out that a new industrial philosophy has practically emerged , as well as the fact that the global financial and economic crisis has led into question the policy on the basis of neo-liberal economic doctrines, the author warns that in the entire Western Balkans tired economic system is present . This tired economic system has led to high unemployment and brought a large number of young people in a hopeless position , because they do not have jobs, and as a consequence there is no formation of a family which continues to negatively affect the demographic parameters (population growth) .

To stop these negative tendencies or at least to slow them down, the path of recovery is in the development of the investment spending growth in the private and public sector ,and the author recommends the global pattern of recovery and development.

Key words: *recovery, growth, development, investment, savings, gross domestic product, resources.*

Увод

У истраживању могућности и конципирања реално остваривог опоравка и развоја неизоставно се морају размотрити, између осталог, три блока питања: лимитирајући фактори нашег развоја, инвестициона потрошња као фактор опоравка и мјере државе које би биле у функцији опоравка при вреде. Наиме, економија је и данас слаба и споро се опоравља од рецесије из 2008. године и смањења реалног бруто домаћег производа. Чини се интересантним напис The Economist 2/13, који, расправљајући о “производњи у Босни”, спомиње случај фабрике “Bekto Precisa” из Горажда гдје се на 30 оглашених слободних радних мјеста пријавило њих око 3.000, констатујући при томе да је “радна снага наравно јефтинија у Кини, али су рокови испоруке из Босне на кључна економска тржишта много краћи, а и квалитет је много бољи”. Пошто Босна и Херцеговина није члан Европске уније, многе компаније из Европске уније често користе и предност недовољно снажних стандарда заштите животне средине у Босни и Херцеговини. С тим у вези, једна аустријска фирма која купује производе “Bekto Precisa” наводи: “Пребацили смо производњу прије пет година из Словачке због мање цијене и апсолутно смо задовољни квалитетом производа у Босни и Херцеговини”.

И док ми овдје у Босни и Херцеговини говоримо о својим вјечитим потенцијалима и шансама, дотле је већина богатог свијета фасцинирана Њемачком у којој је бруто домаћи производ током посљедње деценије порастао више него у било којој земљи Г7. Истовремено, док је у еврозони од стварања евра незапосленост на највишим нивоима, у Њемачкој је на рекордно ниском нивоу. Док је у већини богатих земаља извоз погођен страном конкуренцијом, у Њемачкој је он и даље снажни покретач раста. Стога је основано поставити питање које су то лекције које бисмо ми као и остатак свијета требали научити од Њемачке и других успјешних економија.

Зато ћемо у наставку рада указати на потребу одговарајућих прилагођавања при тражењу рјешења за наш опоравак, раст и развој. Елаборираћемо нека питања и указати на ред потеза које би, према нашем мишљењу, требали учинити да бисмо отворили перспективе и на овом подручју.

1. Лимитирајући фактори опоравка земаља западног Балкана

Западни Балкан (Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија, Косово – UNMIK и Албанија) одувјек је био подручје нестабилне и веома трусне политичке и економске ситуације. Налазећи се на раскршћу интереса великих сила, овај простор се још увијек није успио стабилизovati и дефинисати као просперитетно, прогресивно и мирно географско подручје. Много је разлога за то: измијешаност етничких скупина, недефинисаност имена држава и њених граница, дуга историја окупације од Отоманског царства и Аустроугарске империје и ратни сукоби деведесетих година прошлог вијека.

1.1. Политички фактор

Нема сумње да је један од кључних лимитирајућих фактора нашег опоравка управо у домену политике. Генеза самог проблема задире у далеку прошлост, и да би млађе генерације разумјели економисте, начинимо кратку ретроспективу полазећи од Првог свјетског рата. Ови простори су након Првог свјетског рата били у склопу нове државе – Краљевине Југославије (1918–1941), и то је била једна од најнеразвијенијих земаља Европе, са нешто богатијим сјевером (Словенија и Хрватска) и сиромашним југом. На самом почетку Другог свјетског рата, 1941, нестаје Краљевина Југославија и на крају рата 1945. настаје нова Југославија као резултат Народноослободилачке борбе као највећег организованог војног и политичког покрета у тадашњој окупираној Европи. Економија Босне и Херцеговине, као једне од шест тадашњих социјалистичких република у оквиру Југославије, остварила је тада (1950–1990) највећи просперитет у својој историји. У том периоду

дошло је до значајних структурних реформи које су се у Босни и Херцеговини темељиле на индустријализацији и развоју базне индустрије за потребе бивше Југославије (СФРЈ). Као што смо претходно напоменули, увијек је овдје у историји било проблема. У овом периоду двије групе проблема биле су посебно карактеристичне, једна која се односила на међународно окружење – резолуција информбироа 1948, и друга група проблема која се односила на велике противрјечности на којима се изграђивало тзв. југословенско заједништво (Јурчић, Љ. и Војнић, Д., 2010). Као један од преломних догађаја, резолуција информбироа у 20. вијеку заправо је значила раскид са дотадашњим бољшевичким антиржишним догматизмом који је егзистирао у обланди идејно-теоријских основа реалног социјализма и прелазак на потпуно нови друштвено-економски и политички систем под називом “самоуправни социјализам”. У односу на претходни, овај модел развоја већ је у почетку давао добре резултате, тако да је у првој декади забиљежена стопа раста друштвеног производа око десет процената. С обзиром на политичке размирице, појавио се “покрет несврстаних” који је у том периоду потпуно измијенио ситуацију која је до његове појаве карактерисала међународне односе и даље одвијање хладног рата између двију суперсила.

Када је ријеч о другој групи разлога, тј. противрјечности на којима се градило тзв. југословенско заједништво, највеће потешкоће које је требало константно савладавати односиле су се на историјско наслеђе које је оптерећивало односе у заједници (земљи) шест нација, пет језика, три вјере и уз многобројне разлике у традицији, образовању, култури и начину живота, као и сталним прерачунавањем шта се даје а шта добија из заједничке нам земље (СФРЈ). Иако је први петогодишњи план 1947–1951. тадашње Југославије пропао дијелом и због претходно поменуто Резолуције Информбироа, економски развој је започет тек од 1950. с почетком функционисања самоуправног социјализма. Развој Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Босне и Херцеговине у том периоду најбоље се може сагледати компаративном анализом друштвеног производа, а не бруто домаћег производа, јер тада у обрачун нису узимане све услуге које се иначе урачунавају у величину бруто домаћег производа.

Овако високо остварене стопе раста су, у односу на земље реалног социјализма, умногоме подигле животни и друштвени стандард грађана, што је привлачило пажњу и интересовање и научника и политичара. У том смислу смо крајем осамдесетих година прошлог вијека били практично пред вратима Европске заједнице. Иако је и у том периоду било успона и падова, општи тренд се кретао у правцу либерализације и попуштања политичких стега над науком и другим подручјима друштвеног живота, што нас је разликовало од земаља реалног социјализма. Међутим, и овај развој је

Табела 1.

Спојне раста друштвеног производа у периоду 1953–89 (у %)

Период	СФРЈ	БиХ
1	2	3
1953–1960	8,9	7,4
1961–1970	6,3	5,4
1971–1980	5,7	5,5
1981–1989	0,5	1,2
1953–1989	5,3	4,8

Извор: Статистички годишњак СФРЈ, Београд, 1991.

био узрокован факторима изван југословенске привреде (Маџар, 2011), а више као посљедица замашних унилатералних трансфера из иностранства (1951–64) и тада погубног иностраног задуживања. При томе је раст био и по цијени исцрпљивања развојних шанси у будућем периоду експлоатацијом природних ресурса и по том основу убрзања повећања друштвеног производа, извоза, запослености и других макроекономских агрегата. Тај период карактерише ситуација да су претходне противрјечности у почетку биле мање видљиве, док су касније, у 80-им годинама 20. вијека, постајале све видљивије и изазивале све јаче тензије између република и покрајина што је изазвало кризу управљања, а то показују и подаци претходне табеле (1981. до 1989. године). Овдје треба истаћи и чињеницу да је Босна и Херцеговина у односу на све друге републике и покрајине и тада имала најнижу стопу раста друштвеног производа (1953–1989). Разлоге треба тражити у тадашњој структури привреде, која је била претежно базна, и у примарној расподјели дохотка често путем депресијације цијена чиме је била највише погођена потребом система за одржавањем социјалног мира.

Осјетан пад темпа раста друштвеног производа у периоду 1981–1989. говори заправо о достизању забрињавајућих структурних диспропорција, што је, према проф. Маџару, “природна тенденција у привредама које немају тржишта производних чинилаца, па стога развој појединих сектора, што значи и саму привредну структуру, одређују ангажовањем и дјеловањем политичке воље”. (Маџар, 2011). Он сматра да привреда може без већих посљедица да подноси структурне неусклађености до неког нивоа, али након тога расположиви капацитети не могу да дају очекиване резултате, и то води у привредну стагнацију. У овом случају сви који доносе пословне одлуке треба да схвате да су данашњи проблеми непосредни изданак “јучерашњих рјешења”, а данашња “рјешења” ће се можда испоставити као “сутрашњи проблеми”. (Маџар, 2011). Да би се ублажиле унутрашње противрјечности тадашњег југословенског друштва, био је формиран и Са-

везни фонд за финансирање мање развијених подручја Југославије, а у тој функцији је дјелимично био и савезни буџет. Међутим, посматрајући ниво друштвеног производа по становнику, тај коефицијент неједнакости чак се и повећавао, рецимо, између Словеније, која је имала највећи, и Косова, који је имао најмањи ниво друштвеног производа, и то са 3,8 у 1953. години (161,1/45,8) на 7,7 у 1989. години (199,0 / 25,6). Босна и Херцеговина је у том периоду у односу на (СФРЈ = 100) имала пад индекса друштвеног производа по становнику са 85,7 (1953) на 67,9 (1989. године). (Јурчић, Љ. и Војнић, Д., 2010). Тада је, слично као 1965. када је дошло до привредне реформе да би се ублажиле структурне диспропорције тог периода, дошло до покретања и остваривања у пракси дугорочног програма економске стабилизације чиме се жељело наставити с реформама које су започете још 1965. године. Међутим, економске реформе су спутаване политичким турбуленцијама након смрти Јосипа Броза када је у односима република и покрајина све више на површину издијао национализам различитих боја, при чему ни наука која је била ангажована на том пројекту није могла да превазиђе постојеће стање.

И овдје је показано да моћ политичара и њихова одговорност, како каже Маџар (2011), колико год су утемељене и на аргументима засноване, немају обавезу, осим према онима који су их бирали и евентуално према онима који су их финансирани и на други начин подржавали да преузму гласове. Зато је основано поставити питање да ли на крају 80-их односно почетком 90-их година прошлог вијека треба тражити коријене наших посрнућа и развојне занемоћалости, односно **оловних ногу нашег развоја**. То је, заправо, период почетка транзиције нашег друштва и увођења вишепартијског система. Док се на крају 80-их година у рјешавање наших проблема почела све више укључивати струка и наука и у том смислу ситуација изгледала све извјеснија и боља, на политичким питањима су се ствари све више компликовале, тако да су Словенија и Хрватска на основама Устава из 1974. тражиле и оствариле осамостаљење, што је и дио руководства у Босни и Херцеговини такође покушао мимо интереса српског народа. Наступили су несретни сукоби и ратови који су кренули од Словеније, Хрватске до Босне и Херцеговине који су трајали четири године да би 21. новембра 1995. дошло до потписивања Дејтонског мировног уговора. Од тада ступа период економског опоравка Босне и Херцеговине, која се према Дејтонском споразуму састоји од два равноправна ентитета: Републике Српске и Федерације БиХ и који су даље надлежни и одговорни за економску политику. Практично, од Дејтонског мировног споразума започет је и процес транзиције како би, не само Босна и Херцеговина већ цијели западни Балкан умјесто попришта сукоба постао мјесто инвестирања и развоја. И поред видног опоравка инфраструктуре и економије у Босни и Херцеговини у периоду до 2000.

године, сукоби на Косову и Метохији 1999. зауставили су просперитет овог региона све донедавно када су започети разговори Београда и Приштине и најзад окончани Бриселским споразумом.

1.2. Неуспјешна транзиција

Готово све земље западног Балкана почетком 90-их година прошлог вијека имале су лошу макроекономску ситуацију. Многе од тих земаља су прошле период високе инфлације и значајног пада бруто домаћег производа. То је, прије свега, била посљедица распада претходне нам заједничке државе, а с њом и јединственог тржишта, ратова, одлагања кључних реформи, санкција међународне заједнице и бомбардовања које је извршио НАТО. Колико год је било тешко поднијети НАТО бомбардовање чини се да је разорна инфлација начинила још веће штете. Монетарни слом који се тада десио на најбољи начин осликавају слиједеће бројке. У јануару 1994. Инфлација је достигла 5.578.000.000.000.000 одсто годишње или 313,5 милиона одсто мјесечно, или 62 одсто дневно или 2 одсто на сат. Трагичну динамику суноврата динара на врхунцу хиперинфлације показују слиједећи подаци. Дана 3.1.1994. њемачка марка је имала вриједност од 7.000 динара, а 23.1.1994. имала је вриједност од 15 милиона динара. Оваква хиперинфлаторна пракса је у многим елементима “надвисила” инфлацију свих постсоцијалистичких земаља, па и надалеко познату њемачку инфлацију из 1923. године. Тадашњи гувернер Народне банке Драгослав Аврамовић је на основама успостављања “еквистријума цијена” успио у почетку функционисања свог Програма монетарне реконструкције од 24.1.1994. године сузбити ову опаку болест. Када је овај монетарни систем постао сметња опстајању тадашњег политичког режима, он је 16.5.1996. године смијењен што је за посљедицу имало касније дивљање цијена и инфлације. У Босни и Херцеговини у првим послеријатним годинама уз помоћ донација међународне заједнице забиљежене су изузетно високе стопе привредног раста (1996. преко 80%) те је лондонски *The Economist* 2005. године Босну и Херцеговину рангирао на прво мјесто у свијету по критеријуму раста реалног бруто домаћег производа.

У односу на земље Централне и Источне Европе због тензија и ратова на Балкану дошло је до деиндустријализације током 90-их година и смањења учешћа индустрије и пољопривреде у структури бруто домаћег производа. Због претходних разлога закаснило се и у приватизацији и реструктурирању грана и дјелатности, тако да су изостали резултати на овом плану, а на основама “Вашингтонског консензуса” ишло се на ширење услуга које постају доминантан сектор у готово свим земљама са високим учешћем у бруто домаћем производу. Дакле, наша транзиција, као и транзиција мно-

гих других социјалистичких земаља и земаља у развоју, заснивала се на “Вашингтонском консензусу”, тј. програму економских реформи који је проистекао са једног вашингтонског састанка J. Williamsona, који је подра-зумијевао (Стојанов, Д.):

- отвореност националне привреде, тј. либерализацију економских од-носа с иностранством како би се домаћа привреда изложила свјетској конкуренцији;
- конвертибилност националне валуте;
- рестриктивну монетарну политику, тј. политику “јаког” новца;
- финансијску дисциплину;
- редуковање улоге државе на минимум, који се углавном своди на кре-ирање услова за нормално пословање приватног бизниса,
- велике фирме које се замјењују малим и средњим предузетницима као носиоцима привредног развоја;
- приватизацију државне имовине као једног од кључних елемената па-кета;
- индустријску, спољнотрговинску политику и политику “дохотка”, при чему се кејнзијански економски инструментариј одбацује.

У оквиру ове доктрине реформе морају бити драстичне, свеобухватне и брзе, што се од Сакса и Липтона закључак изводи из цитата боливијског министра планирања који је рекао: “Ако хоћеш мачки откинути реп, учини то у једном потезу, а не мало помало.” (Стојанов, Д.). Међутим, приватиза-ција и сама транзиција је не само економски већ и политички процес који се одвијао по надзором и диригентском палицом ММФ-а и Свјетске банке. Чини се, да са ове временске дистанце не би било потпуно исправно за све наше садашње недаће кривити само неуспјешно спроведену приватизацију. Наиме, транзициона рецесија, распад јединственог југословенског тржи-шта, санкције међународне заједнице и бомбардовање и те како су утицали на наш привредни раст. У читавом овом периоду Босна и Херцеговина и њени ентитети нису успјели поправити изузетно лош привредни амбијент и грешке у економској политици, што је касније за посљедицу имало спори опоравак привреде. Глобална финансијска и економска криза из 2008. годи-не је отворила и нека важна питања о стратегији транзиције и моделима еко-номског развоја. У преиспитивању дотадашњих теорија и политика налази се и добар дио одговора зашто Балкан данас касни за земљама Централне и Источне Европе, када је прије двадесет година био у значајној предности.

1.3. Неефикасне институције

Због специфичних прилика из 90-их година кроз које су прошле земље западног Балкана дошло је до слабљења институција државе. То је проу-

зроковало слабљење формалних а јачање неформалних институција што је резултовало високим учешћем рада у сивој зони и раст корупције и криминала. Зато приватизација и свеукупна транзиција нису дале очекиване резултате, што показују и подаци наредне табеле.

Табела 2.

Рані листиа Свјетске банке земаља по условима за отварање и одвијање бизниса за 2014. годину

Земља	Мјесто на листи
1	2
Албанија	90
Босна и Херцеговина	131
Црна Гора	44
Македонија	25
Словенија	33
Хрватска	89
Србија	93

Извор: doingbusiness.org/rankings

На основу података претходне табеле Босна и Херцеговина по условима за отварање и одвијање бизниса у региону опет умногоме заостаје у односу на све бивше републике у претходној Југославији. Оно што је симптоматично у односу на 2013. годину, када је Босна и Херцеговина заузимала 126. мјесто, ми смо у очима међународних инвеститора погоршали своју позицију (131). Посљедица лошег пословног амбијента за инвестирање је стање и кретање бруто домаћег производа. Наиме, бруто домаћи производ по становнику према куповној моћи (април 2013) Босна и Херцеговина је поред Албаније опет у најлошијој ситуацији јер заузима 98. мјесто са 8406,07 долара. Иако је Албанија у већини параметара боља од Босне и Херцеговине, овдје је ријетко лошија јер заузима 99. мјесто са 8290,46 долара, док је Словенија 35, Хрватска 54, Црна Гора 78, Македонија 84. и Србија на 86. мјесту. Сагледавајући ово стање са Европском унијом, чини се интересантним погледати шта грађанин у Њемачкој са просјечном платом од 2000 евра може да купи, а шта у Србији са 390 евра. Дакле, понавља се ситуација која је била у претходној Југославији од 1953. до 1989. године када је Босна и Херцеговина биљежила најмање стопе раста друштвеног производа. Очигледно да досадашња спроведена приватизација није довела до опоравка привреде. Иако приватизација није завршена, држава при томе није адекватно ријешила питање јавних предузећа, са изузетком Телекома кога је продала. Да би могла почети да рјешава њихово веома лоше пословање и незавидну

финансијску ситуацију, требала би имати повољнији пословни амбијент и бољи кредитни рејтинг Босне и Херцеговине који је и према S&P и према Moody` s-у у нивоу шпекулативног, тј. веома високог кредитног ризика В однос В/3 – стабилан, респективно. Овдје је заправо ријеч о конкурентности гдје опет показујемо нашу неспособност за веће учешће у укупном свјетском бруто домаћем производу. На основу извјештаја о конкурентности за 2013–2014. годину, који редовно издаје Свјетски економски форум у Давосу, Босна и Херцеговина (87. мјесто) је веома лоше котирана, гдје су у региону само лошији Албанија (95) и Србија (101). Многи инвеститори сматрају да је бирократија највећи кочничар нашег опоравка на свим нивоима власти. У условима када се неко појави са идејом, храброшћу и одлучношћу да уложи свој новац у неки од пројеката, обично (част изузецима) мора да прође кроз пакао “хрвења” са бирократијом умјесто да га та администрација на најкоректнији и најпрофесионалнији начин прими и интерактивно учествују на том послу. Уколико томе додамо и ажурност, боље рећи неажурност, нашег правосуђа и непредвидљивост његових пресуда, онда стварно тешко да можемо на том плану имати позитивна очекивања, јер пресудни фактор успјеха и на овом плану чини велика ангажованост, иницијатива и стручност (образованост), да не кажемо и васпитање људи у локалној самоуправи до Владе и Савјета министара Босне и Херцеговине. Уколико се на овом плану начине очигледне промјене, онда и локалне самоуправе и влада могу бити снажни генератори економског развоја. У супротном, уколико и даље инвеститорима због своје неажурности пролонгирамо рокове за добијање грађевинске дозволе, тешко да можемо очекивати било какав опоравак јер то не трпи “регуларни” инвеститор.

Посљедица слабих институција је ширење сиве зоне пословних активности, што погодује расту криминала и корупције, а то неминовно зауставља било какав економски раст и развој. Иако криминал и корупција нису само својствени нама, они највише погађају управо оне најсиромашније. Јавне набавке су погодно тло за раст ове највеће пошасте савременог друштва. Само у посљедњих неколико година као кула од карата почели су да “падају” највиши званичници земаља широм југоисточне Европе. Први такав примјер забиљежен је у случају румунског премијера Андријана Настасеа, који је осуђен на четири године затвора због корупције и изнуде. У Словенији је за корупцију прозван премијер Јанез Јанша и због тога је слетио с власти, затим Иво Санадер у Хрватској. Када бисмо се само дјелимично осврнули на ове случајеве и примијенили дјелић арсенала вјештина форензичког рачуноводства, могли бисмо закључити да се готово ни једна од ових афера није одиграла без великих компанија и банака из западне Европе која је “оличење и стандард транспарентности”. Нема сумње да су компаније и банке

са Запада на доктринираним ставовима “Вашингтонског консензуса” уз машинерију ММФ-а и Свјетске банке добро искористиле тада толико хваљене и препоручиване моделе приватизације и транзицију цијеле југоисточне Европе да су дошли до уносних послова, али и уз помоћ високих локалних званичника и владиних чиновника. Дакле, захваљујући корупцији, мале локалне банке са Запада постају регионални играчи, а велике компаније долазе до послова и профита који до тада нису могли ни сањати. Све транзиционе земље Балкана на ранг-листи за 2012. годину Transarency International-а спадају у високо корумпиране (са прикупљених 39 до 43 поена), и то: Босна и Херцеговина је на 72 (са 42 поена), Албанија 113 (са 33 поена), Црна Гора на 75 (са 41 поеном), Македонија 69 (са 43 поена), Хрватска на 62 (са 46 поена), Србија на 80 (са 39 поена). Најбоље пласиране земље у овом погледу су Данска, Финска и Нови Зеланд, које са прикупљених 90 поена дијеле прво мјесто, а слиједи их Шведска, Сингапур и Швајцарска.

Такав ниво криминала и корупције, наравно, нарушава економске слободе. Иако је капацитет економских слобода за професора Маџара (Маџар, 2012) још један мутан, у ствари неразумљив израз као неко специфично опште добро, он се, ипак, користи као показатељ потребних услова за друштвени напредак. Овај показатељ, кога објављује америчка фондација “Харитиџ” и “Wall Street Journal” обухвата оцјену власничких права, слободе од корупције, јавне потрошње, фискалних и пословних слобода, слободе рада, монетарних, трговинских, инвестиционих и финансијских слобода. Када је ријеч о земљама у региону, Босна и Херцеговина је најлошије пласирана јер заузима 101. мјесто од 178 рангираних земаља, док је најбоље рангирана Македонија (43), а слиједе Црна Гора (68), Словенија (74), Хрватска (87) и Србија која је на 95. мјесту.

Ови подаци указују и на потребу дубљих институционалних реформи, а посебно у вези са искорјењивањем корупције и обезбјеђења независности правосуђа, што је од кључне важности за даље унапређење економских слобода и побољшање економског раста и опоравка. Само на тај начин могу се приволити домаћи и страни инвеститори да започну реализацију своје пословне идеје на овом простору. У супротном, и даље ћемо имати ситуацију да је држава уз додатно задуживање највећи инвеститор, што је у дугом року погубно, јер нестају радна мјеста у приватном сектору, а наша срећнија и извјеснија будућност је управо у приватном сектору. Да би до тога дошло, треба сузбити сиву економију и направити ред у јавним предузећима. Вјеровање да ће “невидљива рука тржишта” довести нашу привреду у ред очигледно се није остварило, па се на велика врата поново враћа “видљива рука државе.”

2. Незапосленост – проблем тежи него што се претпоставља

Наш велики проблем је неспособност привредног система да остварује и одржава барем приближно пуну запосленост. Незапосленост радно способног становништва је све већи проблем, који се, зачудо, не потенцира ни приближно онолико колико стварно јесте. Стопа незапослености од 44,8% (27,5% анкетна) изузетно је висока и сама по себи говори много. Овдје посебно забрињава чињеница да се ради о дугорочном неповољном тренду, те када се у обзир узму неке додатне чињенице, ситуација на тржишту рада је још лошија. Уколико би се у обзир узели латентни вишкови запослених у јавним предузећима, ту се прије свега мисли на Српске шуме, Жељезнице Републике Српске, Електропривреду, Поште Српске и комунална предузећа, и то не само у односу на постојећи степен коришћења капацитета него и у односу на њихово пуно коришћење. Дакле, на плану запослености ништа ново од почетка 90-их прошлог вијека када су се створиле очигледне неравнотеже на тржишту радне снаге које трају и данас. Стопа незапослености и константни број преко 150.000 који траже посао забрињавајући је и горући проблем нашег друштва гдје се без инвестирања и развоја рјешења не виде. Прилагођавања треба усмјеравати ка продуктивном запошљавању, а не да се и даље терете социјални програми за које очигледно нема извора финансирања јер рецесија увелико утиче на фискалну позицију земље. То потврђује и чињеница да прије глобалне финансијске кризе (2007) дефицита у Републици Српској и није било, док је само двије године касније (2009) владин дефицит износио 9% бруто домаћег производа (ММФ, 2011). Да би се позабавила макроекономском стабилношћу, Босна и Херцеговина је ушла у Stand-by аранжман са ММФ-ом и обавезала се на имплементацију свеобухватних мјера штедње и структуралне реформе (ЕБРД, 2011). Подаци о пословању привреде у 2012. години указују на то да је стална имовина у односу на 2011. повећана за 4,64%, а обавезе за преко 13%, односно за 1,7 милијарди конвертибилних марака. На тај начин задуженост привреде је у 2012. на нивоу 42,2%, што је за 2,5 процентна поена већа од задужености у 2011. години која је износила 39,7%. Наравно, уколико би се обим производње односно пословне активности привреде повећао, требало би прилагођавати и изворе финансирања који би примарно могли бити у виду повећаних обавеза (дугова) и евентуално заједничких улагања са страним партнерима који већ имају своја тржишта. Наиме, садашњи збирни биланс наше привреде показује “висок” ниво самофинансирања (57,8%), али у привреди која ни изблиза не достиже потребан ниво пословне активности. Није тешко претпоставити какав би степен самофинансирања био у ситуацији свођења обима пословних активности на нормалу. Пошто сопственог

капитала нема, остала би могућност додатног задуживања и по том основу драстичан пад самофинансирања у привреди.

У складу с претходним, промјене унутар пасиве, рецимо у посљедње вријеме много спомињаним претварањем (конверзијом) обавеза у трајни капитал, заправо не доводи до стварног повећања прилива капитала, већ само до “шминкања” тј. раздуживања презадужених предузећа и стварања привида бољег кредитног бонитета фирме која би уз одсуство адекватне супервизије банака нова кредитна задужења тих предузећа могла угрозити неке од наших банака, а тиме и актуелне штедише довести у опасност да и они ускоро постану “старе девизне штедише”. Дакле, нашим предузећима је неопходна докапитализација у облику заједничких улагања (Joint venture) која ће уз неповратност улагања дати улагачу – партнеру право на управљање и право учешћа у расподјели добити која, за разлику од камате, није унапријед фиксирана обавеза. С друге стране, нове обавезе (кредити, у првом реду, а и емисија обвезница) карактерише право на поврат, право на принос по основу камате и неучествовање у управљању предузећем. Ослањање на кредите у претходном периоду успорио је напредак и у реструктурирању јавних предузећа што је резултирало губицима или пак ниском стопом приноса (рентабилности) и веома некавалитетним услугама. Нажалост, пропустили смо повољно вријеме за реструктурирање цјелокупног јавног сектора, када смо још и имали новац од приватизације Телекома. Реструктурирање, у том периоду, требало је бити само једна фаза у процесу успјешне транзиције. Данас када је много тога потребно реструктурирати, код нас коиндицира са глобалном финансијском кризом, потрошеним новцем од приватизације, веома лошим стањем буџета, па и изборном годином када се овакви потези обично избјегавају. Ријечју, масовни прилив новца од приватизације Телекома и прилив по основу неоправдано високог задуживања нисмо искористили за реструктурирање које је било нужно и зато ћемо касније платити високу цијену, али не за инвестирање у нове економски оправдане пројекте који би подигли нашу конкурентску снагу. Други, не мањи проблем с којим се предузећа суочавају представљају застарјели облици колективног преговарања који су наметнули веома ригидан сет правила и минималне плате, које су међу највишим у југоисточној Европи када се посматрају као дио просјечне плате. Свјedoци смо проблема на релацији послодавци–синдикати, гдје ови први повлаче свој потпис на колективни споразум, а други на основу информација нису спремни да одступе од тзв. стечених права. Влада с времена на вријеме прихвата дијалог, али се чешће држи по страни. С обзиром на сопствене позиције, вјероватно су сви у праву. Међутим, многи закони који су донесени већ су угасили велики број радних мјеста (повећање пореза и доприноса, увођење фискалних каса

гдје објективно није било потребно, порез на некретнине и многи други закони који су привреди наметнули додатне намете). У тако погоршаним условима пословања профит постаје мисаона именица и у таквом амбијенту ријетки ће се упустити у ризик инвестирања и отварања нових радних мјеста. Предузетничка и занатска дјелатност, као и велика предузећа која су на ивици опстајања, не смију се упуштати у ове ризике и због ригидности неких још увијек “социјалистичких” регулатива, па кад је ријеч и о Закону о раду. Тешко ће се неко у оваквим ризичним условима пословања упустити у додатно “регуларно” запошљавање. Очигледно ће Закон о раду морати доживјети своју реформу и трошак социјалне стабилности пребацити с послодавца на државу, што подразумева и значајна средства заводу за запошљавање. Пошто се највише рачуна на инвеститоре из Европе, било би примјерено да се нека институционална рјешења из најбољих европских пракси уграде у закон, као, рецимо, могућност дужег периода запошљавања на одређено вријеме, с тим да тај институт не доводе до ситуације да имамо двије класе “запослених”, могућност изнајмљивања радне снаге у условима пада пословних активности, омогућавањем рада по вијеку пројекта за који се ти радници ангажују, флексибилнији приступ потреби промјене радног мјеста, питања отпремнина приликом одласка у пензију, минулог рада и слично. Синдикати који су нарочито јаки у јавним предузећима и уопште у јавном сектору морали би мање бити у функцији заштите привилегованог положаја запослених у овом сектору у односу на приватни сектор. Међутим, то не значи слабљење улога синдиката јер ће они, хтјели ми то или не, убудуће још више јачати. У циљу ублажавања проблема незапослених Влада Републике Српске већ неколико година имплементира пројекат “Први посао” који је омогућио запослење већег броја приправника, а и волонтера, што и даље чини, настојећи при томе избјећи неке од претходних грешака. Колико ће стратегија запошљавања у периоду 2011. до 2015. успјешно ријешити нагомилане проблеме у овој области, тек ће се видјети, али је сасвим извјесно, уколико се значајније не засијече у “оштрицу проблема – образовање”, успјеха у догледно вријеме неће бити. Наставиће се тетурање по многим важним питањима, и сви они који су *заиста образовани*, своју будућност неће видјети нити налазити на овим просторима. Поред раскорака између потреба урушене привреде и образовног система који штанцују кадрове по квоти из неких бољих времена, звуче упозоравајуће ријечи председника Свјеске банке Џим Јонг Кинга који у овом вакуму види глобалну опасност која би могла измаћи контроли садашњих лидера свијета. С тим у вези југоисточна Европа ризикује, по њему, да изгуби читаве генерације младих због хроничне незапослености. Чини се занимљивим да је на недавно одржаном Свјетском економском форуму у Давосу, као позитиван

примјер рјешавања овог проблема споменут Национални акциони план за запошљавање младих у Србији и њемачки програм шегртовања.

С обзиром на недовољну развијеност нашег финансијског система, његових институција, закона, регулације и политика основано је устврдити да застоји на овом плану видно смањују брзину технолошког прогреса земље и њен економски раст и развој.² Међутим, упоредо с развојем финансијских институција и све комплекснијег глобалног финансијског тржишта на коме се тргује све сложенијим финансијским дериватима повећава се и ризик како финансијског тако и реалног сектора привреде. Уколико се претпостави да постоји висок степен корелације између развијености финансијских институција и реалног сектора привреде, сагласно тој парадигми виши ниво експанзије кредита води ка повећању инвестиција, а то за посљедицу има и виши бруто домаћи производ земље. С друге стране, раст кредита привреди повећава и раст њене задужености која даље води ка проблемима неликвидности, па и немогућности предузећа да отплаћују своје дугове. Дакле, овдје је једно од значајних питања стварање баланса између економског раста и стабилности привредног система. То се односи и на политику задуживања појединих држава гдје је, рецимо, смањење задужености најчешће на дужи рок корисно, али је у кратком року штетно по економски раст.

Упркос годинама узастопног раста бруто домаћег производа у Републици Српској, 6134 КМ по становнику (2013), овај економски раст је стимулисан уз међународну помоћ, повећане иностране и домаће инвестиције, кредитни дум финансиран средствима банака и повећаном домаћом тражњом финансиран трансферима наших грађана из иностранства. Све до издијања глобалне финансијске и економске кризе сви макроекономски агрегати кретали су се узлазном путањом након чега већ од 2009. године долази до пада бруто домаћег производа и периода рецесије. Наиме, финансијска и економска криза из 2008. године створила је проблем дуга широм свијета како у развијеним тако и транзиционим земљама.

3. Инвестициона потрошња – пут опоравка и развоја

Без обзира на многе разлике, готово све земље западног Балкана уједињују два основна проблема с којима су се суочиле њихове економије – незапосленост и трговински дефицит.

Ако ни на чему другом, онда бар на рјешавању ових двају крупних економских проблема можда је могуће остварити балканско јединство. Основано је устврдити да су инвестиције најреалнија опција рјешења у тражењу

² У предиоду 1974. до 2004. године око 30% раста у Сједињеним Државама може се објаснити технолошким иновацијама у финансијском сектору.

путева опоравка и развоја наших економија. Чак и они који се, у цјелини гледано, не слажу са Кејнзом и кејнзијанском економском теоријом, најмање могу оспоравати да, с једне стране, у условима *обездијеђене штедње* (извора финансирања) и *нейошћуне зайослености* кретање инвестиција има мултипликативни утицај на кретања бруто домаћег производа и, с друге, ниво и кретање бруто домаћег производа, без обзира на то чиме је узрокован, представља основну детерминанту формирања штедње (акумулирања добити).

Да би се избјегла балканска литица, сви ми бисмо требали Балкан учинити погодном и примамљивом инвестиционом дестинацијом јер би од тога корист имала и свака земља понаособ. Пошто смо још увијек “слободни” у доношењу својих политика и стратегија од Брисела, то морамо што прије учинити јер приближавањем Европској унији све ћемо то мање моћи. Наиме, на једној од пословних конференција у Порторожу Јоже Мецингер је с правом констатовао да је Љубљана имала више слободе у економској и фискалној политици у бившој Југославији него сада у Европској унији, а о монетарној да и не говоримо. Дакле, остаје нам да почнемо цијенити ту “слободу” и не злоупотребљавати је, већ је каналисати у отварање путева нашег опоравка и развоја. Зато не треба изгубити из вида да је у претходно наведеном можда и узрок нашег најновијег тетурања, а оно се огледа у:

- превеликом пореском притиску, који је довео бизнис пред сам руб понора,
- неспособности јавних предузећа за покретање економског опоравка,
- непријатељски однос бирократије према било каквом бизнису, што озбиљно спутава долазак страних инвеститора,
- деиндустријализацију након распада претходне Југославије, што је проузроковало пропадање великих индустријских центара.

Овдје треба нагласити да ни изблиза још нисмо искористили благодети СЕФТА, споразума који је добра основа да путем кластеризације и спровођења стратегије реиндустријализације начинимо прве кораке на плану сопственог развоја. Улога држава овог региона је у овом процесу незаобилазна. Ријеч је о веома изазовном подухвату који би требао повећати ниво привредних активности, раст конкурентности који би даље продуковао раст извоза и смањења увозне зависности и на тај начин јачати економску али и политичку стабилност регије. С обзиром на потребу веће улоге државе, неопходно је и њу, односно њене институције, претходно реформисати како би могла бити од користи у том процесу. При томе треба користити туђа искуства, али се она не могу једноставно преликати, већ је неопходно извршити одређена прилагођавања специфичности земаља понаособ. Неријетко се као свијетао примјер спомиње економски раст Кине, али при

томе се, случајно или намјерно, прећуткује да је она у процесу великих реформи. Свједоци смо крупних промјена које се дешавају под диригентском палицом Комунистичке партије Кине: укидање радних логора, ублажавање “политике једног дјетета”, разбијање државног монопола и одвијање реформи у правцу отварања тржишта и јачање приватне иницијативе како би се подмладила домаћа економија. Изненађење у економској политици је реформа државних предузећа и њиховог монопола те смањење овлашћења владе у привреди “одсијецањем сопствене шаке”. Стари модел раста у коме је власт одлучивала о свему у привреди оставио је, према Чи Фулину, шефу кинеског Института за реформе и развој, кинеској влади мало простора за избор, осим да спроводи реформе, јер је тај (стари) модел изгубио своју предност у данашњој тржишној економији.

У вези с тим основано се запитати да ли и ми на западном Балкану треба нешто да мијењамо у својим стратегијама и политикама, поготово када знамо како су се према нама односили велики свјетски играчи. То је веома важно када се води велика дебата на глобалном нивоу Берлина и Вашингтона око тога ко више подрива опоравак глобалне економије, америчка дужничка криза или њемачки економски успјех. Претпоставићемо да ће њемачко–амерички сусрет на највишем нивоу који се најављује вјешто избјећи децидирани одговор.

Ови и неки други историјски и традиционални фактори су озбиљно упозорење да у “ринг”, тј. Европску унију, не треба улазити неприпремљен за борбу, па да се у томе изгуби и оно што се има. То поготово што су ратови на овом простору далеко иза нас, али борбе се воде на другим фронтovima, које за остваривање својих интереса (права) обично немају пуно савезника, али имају заједничког непријатеља – идеологију. Треба се при томе подсјетити премијера Велике Британије која је дала најбољу дефиницију “идеологије” коју користе готово све садашње владе у свијету – “не постоји алтернатива”, а што се односило и на заговарање и инсистирање на тржишном фундаментализму који је гвоздена леди инаугурисала као обавезни дио програма свих партија које су у Европи имали шансу да дођу на власт. Да се не треба журити, па ни под окриље Европске уније ако нисмо довољно конкурентни, један од еклатантних примјера је и случај Словеније. На овом примјеру је показано да је Европској унији потребно, прије свега, тржиште за њихову хиперпродукцију, а услов за то је уништити домаћу индустрију где је у том процесу Марибор као индустријски центар био највећа жртва. С обзиром на то да је монетарна политика на нивоу Босне и Херцеговине, а економска и фискална највећим дијелом на нивоу ентитета и кантона, у наставку ћемо настојати дати аргументацију за сет захвата које би владе у региону требале учинити како би постале поново привлачне инвестиционе дестинације релевантних инвеститора.

4. Глобална шема опоравка и развоја

За излазак из кризне ситуације у којој се деценијама налазе готово све земље западног Балкана за опоравак и развој неопходно је да земља располаже ресурсима или сировинама, знањима, јефтином енергијом, ниском цијеном капитала, јефтином радном снагом и ниским порезима. Ово су потребни али не и довољни услови за опоравак и даљи развој. Поред тога, земља би требала имати и ефикасан привредни систем који ће све те ресурсе ангажовати на рационалан начин, настојећи при томе да га одржава, односно обнавља и на тај начин проширује његов потенцијал.

Уколико раст и привредни развој изразимо у категорији бруто домаћег производа и да би тај производ биљежио високе стопе раста, тј. да би се остварио економски опоравак и развој, неопходно је да се, између осталог, створе услови за релативно висок ниво инвестиција које доводе до мултипликативног пораста бруто домаћег производа. Претпоставка за висок ниво инвестиција је, опет, довољна штедња, а уколико она није довољна, треба обезбиједити прилив страног капитала.

Штедња, односно одложена потрошња формира се у оквиру сектора становништва у виду разлике између његових укупних примања новца (по свим основама) и укупне потрошње новца за текуће потребе становништва и у оквиру привредног и јавног сектора у виду акумулираног нето добитка. Висина штедње зависи од:

- висине новчаних примања и мотива штедње становништва,
- висине оствареног нето добитка и његове расподеле,
- развијености инструмената за стимулисање штедње,
- развијености и успјешности функционисања секундарног тржишта хартија од вриједности.

Висина новчаних примања и мотиви штедње становништва. Висина новчаних примања становништва у чврстој је корелационој вези с висином националног дохотка по становнику. Разумљиво је да виши национални доходак по становнику обезбјеђује већа примања из расподеле националног дохотка, чак и када се пропорције расподеле националног дохотка не мијењају јер је основица за расподелу (национални доходак) висока. Из новчаних примања становништво најприје покрива текућу потрошњу, а разлику између новчаних примања и тих издавања чини штедња. Колика ће штедња бити, будући да је један дио текуће потрошње нефлексибилан, чврст (потрошња за одржавање живота), а други флексибилан, може се потрошити, али и не мора (потрошња изнад потрошње за одржавање живота), зависи не само од висине новчаних примања него и од мотива штедње. Наиме, јаки мотиви штедње смањују флексибилни дио текуће потрошње и тиме повећавају штедњу.

Висина оствареној нето добитка и његова распојдела. Врхунски циљ сваког предузећа је да максимира нето добитак, јер је то за управу предузећа, тачније за предузетнике, врхунски доказ о њиховој способности и успјешности, а за предузеће то је основа опстанка, раста и развоја. Али, за управу предузећа (предузетника) није интерес само максимирати нето добитак, већ у његовој распојдели и што већи дио нето добитка акумулирати за предузеће, чиме се, дакако, ствара његов сопствени капитал.

Јавни сектор (држава, парламентарне институције, институције друштвене наградње) такође акумулира дио вишка прихода, односно нето сопственог добитка с различитим мотивима:

- стварање капитала за развој јавног сектора,
- стварање капитала за развој јавних предузећа,
- стварање капитала за усмјеравање развоја привреде и финансирање посебних програма од општег друштвеног и државног значаја.

Развијеност инструмената за стимулисање штедње. Инструменти за стимулисање одлагања потрошње, односно повећања штедње су у оквиру банкарског, монетарног и фискалног система. Штедња грађана при датом нивоу примања становништва биће утолико већа уколико су развијенији различити облици штедње у банкама и специјализованим штедионицама, уколико су ти различити облици штедње више стимулисани каматом на штедњу, различитим могућностима улагања, различитим могућностима задужења по основу штедње (кредити за трајна потрошна добра, станове, куће, на примјер) и уколико је домаћа валута чвршћа и пореске олакшице веће при инвестирању штедње (смањење пореза грађана при инвестирању у непокретности, опрему пољопривредних газдинстава). Стимулисање свих осталих облика штедње (акумулирање нето добитка у привреди и јавном сектору) врши се путем развијеног и различитог облика краткорочног финансирања текућег пословања и одржавања ликвидности (контокорентни кредит, различити облици заложног кредита), пореских олакшица при улагању у развој и раст предузећа и привреде уопште, цијеном позајмљеног капитала и стопом приноса на уложени капитал.

Развијеност и успјешност секундарној тржишној хартији од вриједности. Развијено и успјешно секундарно тржиште хартија од вриједности снажно утиче на повећање штедње свих облика јер власници капитала имају широку лепезу могућности улагања у дугорочне хартије од вриједности различитог степена ризика и различите стопе приноса путем продаје и куповине брзог мијењања структуре свог портфеља дугорочних хартија од вриједности, те стицања готовине путем продаје. Такво обиље различитих дугорочних хартија од вриједности, различитих права по њиховом основу, различитих издавалаца, различитих стопа приноса, различитих ризика уз

релативно ниску вриједност појединачне хартије од вриједности посредством секундарног тржишта, брзо конвертовање једне у другу дугорочну хартију од вриједности или у готовину омогућује малим власницима капитала (грађанима) да постану инвеститори или сувласници предузећа која одбацују највећу стопу дивиденде или предузећа за чији су опстанак, раст и развој животно заинтересовани (јер у њему раде), а све то снажно дјелује на подстицање штедње.

Придављени капитал у иностранству. Придављање капитала у иностранству може се остварити позајмљивањем на кредитној основи и улагањем у домаћа предузећа на власничкој, односно сувласничкој основи. Обје могућности, прије свега, зависе од профитабилности домаћих предузећа, сигурности и сталности макроекономског и политичког амбијента у земљи. Међутим, прибављање капитала из иностранства на кредитној основи у моменту прибављања повећава домаћу понуду капитала а у моменту враћања је смањује. Уз то, претјерано задужење у иностранству пријети низом опасности, као што је губитак аутономије у вођењу економске политике, изазивање високих инфлаторних губитака, у ситуацији када је домаћа стопа инфлације виша од стопе инфлације земаља повјерилаца, а све то разбуктава инфлаторну спиралу трошковног типа. Придављање капитала из иностранства на власничкој основи повећава понуду капитала на домаћем тржишту у моменту прибављања, а не смањује домаћи капитал по основу отплате главнице (јер се она не отплаћује), већ само по основу одлива дијела нето добитка који припада иностраним власницима уз услов да се не реинвестира у земљу. Осим тога, страни капитал прибављен на власничкој основи не производи негативна дејства задужења у иностранству, о чему је већ било говора.

Понуду на тржишту капитала не чини укупан капитал формиран из претходно описаних извора. Она је мања за износ капитала који су његови власници употребили за самофинансирање реалне активе. Ако је, рецимо, предузеће акумулирани нето добитак употребило за прибављање основних средстава и финансирање сталних залиха, тај акумулирани нето добитак се не појављује на тржишту капитала као понуда, али ако га је употребило за дугорочна финансијска улагања (пласмане), тада се јавља. Слично је и са другим правним носиоцима капитала. Када формиран капитал из финансијског резултата улажу у своја основна средства, то не представља понуду на тржишту капитала, а када га улажу у финансијске пласмане, то представља саставни дио понуде на тржишту капитала. Уколико грађанин појединац формиран капитал из одложене текуће потрошње улаже за куповину трајних потрошних добара, куће, станове (код сеоских газдинстава за куповину механизације и земљишта), тај капитал не представља понуду

на тржишту капитала; међутим, ако га дугорочно орачи у банци или купи акцију, у том случају тај капитал представља саставни дио укупне понуде на тржишту капитала. Најзад, сва улагања капитала правних и физичких лица у дугорочне хартије од вриједности које се котирају (продају) на тржишту капитала имају ту карактеристику да се при првој куповини такве дугорочне хартије од вриједности јављају као саставни дио понуде капитала, али и свака наредна продаја те дугорочне хартије од вриједности такође представља понуду на тржишту капитала.

На основу претходног дотакли смо практично суштину проблема – услове за довољно брзи пораст бруто домаћег производа. Иако су они бројни, сматрамо да овдје треба потенцирати само њих три.

Конзистентности привредног система и његова способност да генерише високе стопе раста бруто домаћег производа. То подразумијева да држава треба да буде у функцији стварања повољног амбијента за привреду како би успјешно пословала, стварала профит и даље инвестирала у циљу смањивања незапослености. Специфичност многих ограничења финансијског управљања, која су условљена промјенама привредног система и предузећа као његових привредних субјеката усмјерених ка тржишном привредном систему, тржишној економији, у нашој земљи односи се на:

- *неразвијености финансијског тржишта.* Финансијско тржиште у нашој земљи у овом прелазном периоду објективно мора да буде неразвијено, јер недостаје предмет трговања (новац, капитал и девизе), а тај недостатак је проузрокован малом одложеном потрошњом усљед веома ниског дохотка по становнику, који је код већине једва довољан за одржавање егзистенције;
- *йоремећене робне и финансијске шокове.* Између наше и других земаља усљед рата на овим просторима дошло је до смањења и набавног и продајног тржишта. То практично обара обим пословања а тиме и добитак, на једној, и онемогућује рационално управљање средствима, на другој страни;
- *недостатак финансијске свијести.* Овај недостатак је проузрокован увријеженим мишљењем да кредитни бонитет предузећа није услов за његов опстанак, напредак и развој, па тако финансијско управљање нема третман у нашој земљи као што је то у развијеним земљама. Наиме, у развијеним земљама ниједна пословна одлука се у принципу не доноси ако није подржана од експерата за финансије, а код нас то мишљење деценијама није ни уважавано нити чак тражено. Дакле, контекст садржаја датих разматрања преферира проблем рационалног и ефикасног управљања финансијама предузећа којима је у фокусу стварање и одржавање кредитног бонитета. У настојању да финансијско

образовање буде доступно младима у Енглеској од септембра 2014 године, од петог до осмог разреда основне школе биће уведен предмет којим би млади требали стећи вјештине управљања сопственим новцем. При томе ће се кроз наставни план и програм упознати са различитим финансијским производима и начинима пуњења буџета. Овим ће се настојати указати на постојање високог степена колерације између личних и јавних финансија. Личне финансије се већ предају у школама у Велсу, Шкотској и Сјеверној Ирској па се надлежно министарство образовања у Енглеској одлучило да дјецу у основној школи упознају са порезима и јавној потрошњи и њиховом утицају на личне финансије. О овој идеји свакако треба размислити и овдје на западном Балкану, гдје држава неријетко, због своје неефикасности посеже, за повећањем пореза и доприноса што директно утиче на личне финансије грађана.

Неспорно је да институције имају битан утицај на функционисање економије, као и да су различити нивои успјешности појединих економија детерминисани карактером и нивоом развијености институција. Другим ријечима, институције представљају важну детерминанту успјеха сваког економског система, а њихова ефикасност је битна одредница стабилности и ефикасности економије у цјелини. Бројна емпиријска истраживања и савремена економска теорија недвосмислено указују на то да је институционални оквир важан фактор који детерминише економске перформансе. Због тога улога и значај институционалних фактора привредног развоја никада нису оспоравани, али свакако да се у периоду интензивнијих и радикалнијих институционалних промјена, као што је случај код нас у најновијем периоду развоја, јавља потреба сталног истицања њихове улоге. Није сувишно изнова указивати на чињеницу да од тога како су формиране и колико су развијене институције зависи и начин одвијања релевантних активности које опредјељују свеукупни динамички потенцијал дотичне привреде. Државна администрација је стога најскупља када је неспособна и спора, као што је код нас случај. Наши чиновници те лекције још нису савладали, а све док не буду ефикасно рјешавали захтјеве привредника (грађевинске дозволе и слично), неће моћи рјешавати свој статус (плате и остале привилегије које доноси радно мјесто). Као посљедица таквог система и односа је даље губљење тржишта и радних мјеста, о чему имају шта да кажу и синдикати.

Да би привредни систем могао генерисати високе стопе раста друштва домаће производње, треба обезбједити различите ресурсе. Овдје морамо имати у виду расположивост природним ресурсима (земљиште, енергетски извори, рудна богатства, воде, географски положај и сл.), обученост и бројност радне снаге, тржиште, ниво техничке развијености и инвентивност,

без чега многи други ресурси не могу да буду адекватно искоришћени. Интересантан је примјер Кине, чија је модернизација натјерала тамошњу власт да размишља педесет година унапријед. Тако је у оскудици за храном и претварањем пољопривредног земљишта у грађевинско натјерало тамошњу власт да купи на лизинг три милиона хектара земљишта у Украјини, што је око пет процената њене површине, да би у будућности смањила ризике за храном свог становништва. Сваки од ових ресурса, као и многи други, на својеврстан начин утичу на темпо опоравка и развоја сваке земље понаособ.

Уз конзистентан привредни систем и расположиве ресурсе неопходно је имати и адекватну економску политику. Будући да се без економског раста не може остварити развој а ни други циљеви (већа запосленост), у наредном периоду може се очекивати веће интересовање доносилаца економске политике и политичких одлука за економским растом и развојем. Без сваке сумње, до данас су већ деценијама теме попут разумијевања односа: штедња–инвестиције неоправдано занемариване, а пажња се поклањала популистичким темама расподјеле гдје је политика доминирала над економијом. Приватизација и цјелокупна транзиција као и ратна разарања оставили су пустош. Многе гране и дјелатности су нестале, нове нису настале, а раст се превасходно ослањао на донације и дуг. Неолиберални концепт развоја увео нас је у кризу с којом су се мучиле и развијене и неразвијене земље. Док развијене земље кризу рјешавају не бирајући средства и са најдрастичнијим протекционистичким мјерама, мале, отворене, неразвијене и транзицијске земље с кризом се боре под будним оком ММФ-а и Свјетске банке као полугама доктринираних ставова Вашингтонског консензуса. Пошто су неке од варијабли независне (монетарна политика), неријетко малим отвореним земљама једина активна полуга остаје у домену фискалне политике, односно политике опорезивања. При томе се настоје отклонити фактори рањивости фискалног система (буџетски дефицит, ниво јавног дуга) и отворити перспективе реалног сектора. Досадашње вођење фискалне политике у многим земљама западног Балкана проблематизовала је и питање фискалне одговорности јер је доведена у питање фискална одрживост. У одсуству одговорности и популистичких мјера права су дијељена као да се на овим просторима свакодневно откривају нова нафтна поља и рудници драгуља.

Очигледно да ће у одсуству проналажења нафтних поља и рудника драгуља процес фискалне консолидације, која иначе доводи до брзих ефеката, бити веома комплексан и пропраћен негодовањем највећег дијела сиромашних (у Републици Српској сваки четврти становник је у стању сиромаштва). Властима на свим нивоима у Босни и Херцеговини а и у региону на располагању су различити инструменти довођења буџета у равнотежу или у оквир уговора из Мастрихта који дозвољава буџетски дефицит до 3% бруто

домаћег производа. Будући да је ово и изборна година у Босни и Херцеговини, тешко да ће се примијенити оштри резони на плану борбе против сиве економије и смањења појединих позиција у буџету. Уколико држава и даље буде овако неефикасна, треба очекивати даље повећање пореза и доприноса, што би било погубно за привредни опоравак, а о развоју да и не говоримо. Респектујући постојеће стање у приватном и јавном сектору и разлике приватног и јавног добра, неопходно је заложити се за сљедећих пет мјера:

- *рационализацију јавних набавки и организације јавне управе,*
- *предвидивост пореске политике у средњорочном и дугогорочном року и преиспитивање тежишта опорезивања са становишта:*
  - пореза на прошлост, тј. политике опорезивања претходно акумулиране штедне (разне врсте имовине);
  - пореза на садашњост, тј. политике опорезивања текућег дохотка, дакле новодате вриједности;
  - пореза на будућност, који, у ствари, представља антиципирану потрошњу и јавни дуг за што углавном нема међугенерациског споразума, што може бити фактор нестабилности.

С обзиром на изражене проблеме незапослености и других диспропорција присутних у привредном систему, неопходно је заложити се за смањење пореза на рад како би се започео бар први корак у лијечењу веома тешког обољења званог незапосленост. Колико бисмо по том основу изгубили изворних прихода од директних пореза, требало би на нивоу Босне и Херцеговине доћи до консензуса за повећање пореза на потрошњу (ПДВ). Док су се овим прилагођавањима користиле земље у вријеме кризе, Република Српска је повећавала директне порезе који су је учинили неатрактивном дестинацијом за инвестирање. Очигледно, да слободу уређивања пореског система до сада нисмо искористили за наш опоравак и развој. Оно што је неопходно знати, то је да су и порези једна од важних тема у преговорима са Европском унијом. Дакле, од 35 преговарачких поглавља, 16-то по реду је “опорезивање”. Зато је сада вријеме да наш порески систем прилагодимо тако што би постали привлачни за алокацију страних директних инвестиција, као и модификовању једног од ригиднијих уведених пореских облика-порез на имовину. Рецимо, у Немачкој и Аустрији не познају порез на имовину већ имају порез на наслеђство које се плаћа када се имовина наслеђује и само се тада сматра приходом. Што се тиче пореза на земљиште плаћају неки вид пореза који је симболичан и мало ко га покушава утајити.

- *Снажан раст инвестиционе активности у различитим секторима: енергетика, производње здраве хране и пољопривреде, инфраструктуре и*

туризма. На овај начин, на сасвим новим основама и у потпуно новом окружењу треба започети остваривати визију реиндустријализације која ће бити у функцији елиминисања досадашњих структурних диспропорција чиме би се побољшале шансе за опоравак и развој у средњем року (Ђуричин, Д., 2013). Опоравак привреде захтијева и радикалне концептуалне промјене у регулативи и функционисању привредног система и државе како би се поваћала инвестициона потрошња и у приватном и у јавном сектору гдје према неким ауторима (Рајан, 2010) озбиљна алтернатива неолиберализму постаје “државом усмјераван капитализам”. Међутим, за такву иновирану улогу државе неопходно је разјаснити њену досадашњу улогу, тј. ко је до сада доносио законе и чијом вољом: да ли народна скупштина или неформални центри моћи. При томе, због осјетљивости привредног система као механизма који не трпи неизвјесност, несигурност, несталност, неслободу, политизацију треба дијагностиковати и сагледати да ли су до сада привредни закони били у канцама привреде или политике (Васиљевић, 2012).

Закључак

У конципирању адекватног модела макроекономске политике малих отворених земаља треба имати у виду њена ограничења, која се превасходно односе на чињеницу да оне са својим привредним потенцијалима не могу дјеловати на многе важне детерминанте развоја. Аналогно претходној чињеници, и цијена капитала је рефлексивна цијена на међународном тржишту капитала. Уколико је, као у нашем случају, кредитни рејтинг земље знатно испод просјека и налази се у зони “шпекулативног”, онда је та цијена капитала увелико изнад просјека на међународном тржишту, што изазива асиметричност између домаће штедње и инвестиција.

У отвореној привреди финансијска тржишта су тијесно повезана с тржиштима добара. Глобална финансијска криза озбиљно је уздрмала доктриниране ставове неолиберализма и економски развојни модел који се реализује од 90-их година прошлог вијека којег је потребно увелико мијењати. Међутим, пошто је ово поднебје склоно екстремном понашању, треба наћи мјеру учешћа “видљиве руке државе” у привреди на што упозоравају предузете реформе у Кини. У сваком случају треба мијењати матрицу у којој ће се умјесто трговинско-увозне преферирати производно-извозна оријентација. У томе треба путем кластеризације искористити све шансе које нам даје СЕФТА споразум. Лекција која се мора што прије научити је да морамо почети трошити мање него што стварамо (производимо), јер ћемо запасти у опасно дужничко коло које нас води у грчки сценарио.

За структурна прилагођавања неће бити довољан домаћи капитал па ће се морати и даље ослањати на капитал из иностранства, а на том путу су многа ограничења: функционисање правног система и с тим у вези правне сигурности, локална бирократија, висока пореска оптерећења и укоријење-на корупција, о чему најбоље говоре подаци Wold Bank: Doing Business. Зато се чини да је један од пресудних фактора успјеха ефикасна администрација а и њена пуно већа ангажованост, иницијатива, сусретљивост и стручност.

Битна претпоставка за покретање новог индустријског циклуса је квалитетније образовање за шта требају много већа улагања (у Европској унији 2% БДП с пројекцијом 2020. од 3% БДП), енергетска независност и форсирање обновљивих извора енергије: сунца, вјетра, био-маса, дрвних отпадака, чврстог отпада и слично. Да би се циљеви макар у средњем року почели остваривати, неопходно је начинити први корак, а то је да се сви субјекти друштва усагласе око изабраних циљева и прихвате стратегије као своју програмску основу. На том путу неопходно је остварити свето тројство – државе, банака и предузећа. С обзиром на неефикасност државе и неизграђеност њених институција не би се смјело сада ићи у другу крајност и фетишизирати значај и улогу државе као регулатора. Дакле, државу данас многи схватају као једног од кључних економских актера, регулатора економског система и коректора тржишног механизма. Најновије промјене и реформе улоге државе у економији Кине упућују на потребу опрезности при успостављању баланса у подјели одговорности између тржишта и државе за функционисање привредног система.

Литература

- Васиљевић, М. (2012) : *Закони и њивреда*, Седми међународни симпозијум о корпоративном управљању, Финрар, Бања Врућица.
- Greenwood, J. Sanchez, S. M. Wang, C. (2010) “Quantifying the Impact of Financial Development on Economic Development”, NBER Working Paper no. 15893
- Ђуричин, Д. (2013): *Како остварити реиндустријализацију у Србији*, Осми међународни симпозијум о корпоративном управљању, Финрар, Бања Врућица.
- Јурчић, Љ. и Војнић, Д. (2010): *Тридесетогодишња стајнација у свјетлу наше нове економске довијести*, 18. традиционално савјетовање, Опатија, 10–12. XI.
- Маџар, Љ. (2011): *Искушења економске политике у Србији*, Службени гласник Србије, Београд.
- Маџар, Љ. (2012): *Антилиберализам у 22 слике*, Службени гласник Србије, Београд.
- Ryan, R. (2010): *Fault Lines*, Princeton University Press, New Jersey.
- Статистички годишњак СФРЈ (1991), Београд,
- Стојанов, Д. (нема године издања): *Економска криза и криза економске знаности*, Економски факултет, Ријека
- The Economist (2013), London, 12/13.